

**Umowy międzynarodowe
i zwyczaj międzynarodowy jako źródła prawa międzynarodowego
publicznego**

Prawo międzynarodowe publiczne, rok akademicki 2018/2019

Pojęcie i podstawy prawne

Umowa międzynarodowa - międzynarodowe porozumienie między państwami oraz innymi podmiotami prawa międzynarodowego, regulowane przez prawo międzynarodowe, bez względu na jego szczególną nazwę (np. traktat, układ, konwencja, pakt, porozumienie, protokół, deklaracja, akt końcowy konferencji, konkordat). **„Traktat” został zdefiniowany w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów jako umowa w formie pisemnej.**

Istotne dokumenty regulujące kwestię umów międzynarodowych:

- *Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z dnia 23 V 1969 r. (Dz. U. 1990.74.439)*
- *Konwencja wiedeńska o prawie traktatów między państwami a organizacjami międzynarodowymi lub organizacjami międzynarodowymi z dnia 21 III 1986 r.;*
- *Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów z dnia 22 VIII 1978 r.*

Rodzaje umów międzynarodowych

Ze względu na **ilość podmiotów uczestniczących**:

- **bilateralne** (dwustronne),
- **multilateralne** (wielostronne).

Ze względu na **czas obowiązywania**:

- **terminowe**,
- **bezterminowe**,
- **wieczyste** – nie podlegają wypowiedzeniu w żadnym czasie.

Ze względu na **możliwość związania się umową przez inne podmioty**:

- **zamknięte** – przystąpienie nowych podmiotów bezwzględnie nie jest możliwe;
- **otwarte**:
- **warunkowo**, tj. wymagane jest np. spełnienie określonych warunków (m.in. gospodarczych – np. UGiW, określony poziom ochrony praw człowieka czy mniejszości narodowych, np. Turcja, Białoruś) czy wreszcie zgoda dotychczasowych kontrahentów (np. UE);
- tzw. **półotwarte** – niekiedy tak pisze się o umowach, do których warunkiem jest posiadanie określonej właściwości (m.in. położenie geograficzne w przypadku porozumień o zasięgu regionalnym, np. UE i *casus* akcesji Maroka);
- **bezwarunkowo** – umowa zawiera klauzule dopuszczającą przystąpienie innych podmiotów bez potrzeby uzyskiwania zgody dotychczasowych kontrahentów; zazwyczaj wystarcza jednostronne oświadczenie państwa przyjmującego.

Rodzaje umów międzynarodowych

Ze względu na **sposób zawarcia**:

- umowy państwowe podlegające **ratyfikacji** przez głowę państwa;
- umowy **rządowe** – podlegające zatwierdzeniu przez Radę Ministrów;
- umowy **resortowe** – których przedmiot należy do właściwości jednego ministra, zatwierdzane przez premiera lub ministra

Ze względu na **przedmiot regulacji**:

- **polityczne** – np. układy pokojowe, umowy sojusznicze (obecnie tylko przymierza obronne, przynajmniej oficjalnie), traktaty o przyjaźni;
- **gospodarcze** – np. handlowe, lotnicze, kolejowe, telekomunikacyjne etc.;
- **administracyjne** – m.in. konsularne, umowy o pomocy prawnej;
- **wojskowe**;
- **społeczne** – np. ochrona praw człowieka, umowy o współpracy w dziedzinie nauki, kultury i sztuki.

Budowa umowy międzynarodowej (w tym elementy historyczne)

- **tytuł** (dziś obejmuje także datę, miejsce, strony oraz przedmiot regulacji);
- **inwokacja** (np. w rozwoju historycznym: „*W imię Trójcy Przenajświętszej*” pomiędzy państwami chrześcijańskimi);
- **intitulacja**, tj. wyszczególnienie monarchów zawierających umowę wraz z przysługującymi im tytułami;
- **preambuła** (arenga), tj. fakultatywne wyliczenie przyczyn zawarcia danej umowy, określenie jej celów i zadań, nadaje umowie wyższą rangę;
- **narracja**, tj. opis czynności i wydarzeń, które spowodowały wszczęcie rokowań, wyznaczenie pełnomocników, zbadanie pełnomocnictw i uznanie ich za dobre i sporządzone (wystawione) w należytej formie oraz wyrażenie przez pełnomocnika zgody na postanowienia zawarte w umowie;
- **część merytoryczna** (dyspozycja), czyli właściwa treść umowy, z reguły najobszerniejsza; zazwyczaj podzielona na artykuły zgrupowane w rozdziały, działy, tytuły etc.; dyspozycja kończy się klauzulami dotyczącymi ratyfikacji, wejścia w życie umowy, publikacji, czasu jej obowiązywania itp.;
- **koroboracja** (od łac. *corroboratio* - wzmocnienie), np. „*na dowód czego pełnomocnicy podpisali niniejszy traktat i odcisnęli swe pieczęcie*”;
- **data i miejsce zawarcia umowy**
- **podpisy i pieczęcie.**

Etapy zawarcia umowy międzynarodowej

- **rozpoczęcie i prowadzenie negocjacji** - wymagana jest zazwyczaj zgoda 2/3 państw, chyba że taką samą większością postanowią inaczej – art. 9 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów);
- **przyjęcie tekstu umowy**; w tym etapie umowa jest parafowana przez pełnomocników państw (zwykle przez umieszczenie inicjałów pod tekstem umowy) – oznacza to, że uzgadnianie tekstu zostało zakończone, że jest on autentyczny i nie można w nim czynić zmiany (łac. *ne varietur*). Procedurę tę stosuje się gdy istnieje potrzeba nadania umowie uroczystego charakteru;
- **wyrażenie zgody na podpisanie umowy międzynarodowej** (ratyfikacja, zatwierdzenie) – jeśli jest wymagana, jeśli nie – od razu następuje jej podpisanie i wejście w życie;
- **podpisanie umowy**, ogłoszenie w dzienniku urzędowym i wejście w życie. Są trzy sposoby określające kolejność składania podpisów: reguła **alternatu** (każdy na swoim egzemplarzu składa podpis jako pierwszy), kolejność **alfabetyczna** oraz **pele-mele** (dowolność).

Pełnomocnictwa

- **Pełnomocnictwo** - *dokument wystawiony przez kompetentną władzę państwową, wyznaczający pewną osobę lub osoby do reprezentowania państwa w negocjowaniu, przyjęciu lub ustalaniu autentycznego tekstu traktatu, w wyrażeniu zgody państwa na związanie się traktatem lub dokonywaniu jakiegokolwiek innej czynności związanej z traktatem (art. 2. konwencji wiedeńskiej)*

Z tytułu pełnionych funkcji, **pełnomocnictwo nie jest wymagane od:**

- szefów (głowy) państw, szefów rządów i ministrów spraw zagranicznych – w zakresie czynności związanych z zawarciem umowy;
- szefów misji dyplomatycznych – w zakresie przyjęcia tekstu umowy z państwem przyjmującym;
- przedstawicieli akredytowanych przez państwa bądź na konferencji międzynarodowej, bądź przy organizacji międzynarodowej lub jednym z jej organów – w zakresie przyjęcia tekstu umowy na danej konferencji, w danej organizacji lub w danym organie (art. 7. konwencji wiedeńskiej)
- Inne osoby muszą posiadać stosowne **pełnomocnictwa**
- Czynności związane z zawarciem umowy dokonane przez osoby nieupoważnione do reprezentowania państwa mogą być uznane za prawnie skuteczne, jeśli zostaną przez dane państwo później zatwierdzone

Wyrażenie zgody na związanie się umową przez państwo

Tryby wyrażania zgody na związanie się przez państwo umową międzynarodową:

- **prosty** – przez podpisanie umowy;
- **złożony** – przez **ratyfikację** (tzw. „dużą” [=głowa państwa za zgodą parlamentu] albo „małą” [=zgoda parlamentu nie wymagana]) albo **zatwierdzenie** (przez Radę Ministrów, premiera lub właściwego ministra, jeśli nie jest on jej sygnatariuszem).

Ratyfikacja - zatwierdzenie umowy międzynarodowej przez szefa rządu (głowę państwa), przy czym w odniesieniu do ważniejszych umów wymagana jest zgoda parlamentu. W niektórych państwach dokonuje jej tylko parlament lub obywatele w referendum.

Ratyfikacja wywołuje skutki prawnomiędzynarodowe dopiero wówczas, gdy o jej dokonaniu zostaną formalnie powiadomione państwa umawiające się. W odniesieniu do umów dwustronnych stosuje się protokolarną wymianę dokumentów ratyfikacyjnych.

Wejście w życie umowy międzynarodowej

- Umowy międzynarodowe wchodzą w życie z chwilą:
- wymiany dokumentów ratyfikacyjnych (dot. umów dwustronnych),
- złożenia dokumentów ratyfikacyjnych przez określoną liczbę państw (umowy wielostronne),
- podpisania umowy,
- z datą określoną w umowie.

Możliwa jest zgoda strona na tymczasowe stosowanie umowy przed jej wejściem w życie.

- Szczegóły zawsze określone są **klauzulach ratyfikacyjnych** na końcu zasadniczego tekstu umowy. Zazwyczaj umowa międzynarodowa wchodzi w życie po jej **podpisaniu i ratyfikacji** (gdy tego wymaga) oraz **promulgowaniu** jej w sposób właściwy dla ustawodawstwa wewnętrznego państw (w Polsce jest to ogłoszenie w Dzienniku Ustaw RP).
- Umowa wielostronna może określić minimum państw, które muszą ją ratyfikować, aby weszła w życie.

Zastrzeżenia do umów międzynarodowych

- Co do zasady **umowa międzynarodowa obowiązuje w całości**.
- **Zastrzeżenie** jest aktem jednostronnym, w którym państwo lub organizacja międzynarodowa zmierza do uchylecia lub modyfikacji względem siebie określonych postanowień umowy międzynarodowej przed ostatecznym wyrażeniem zgody na nią. Umowa może wykluczyć zgłaszanie zastrzeżeń (albo dopuścić tylko takie, które są „*zgodne z przedmiotem i celem konwencji*” (MTS).
- Na konferencjach międzynarodowych wymagana jest większość kwalifikowana 2/3 głosów (art. 9 konwencji wiedeńskiej)
- Państwo, które zostało przegłosowane, ma prawo zgłosić zastrzeżenia.
- **Zastrzeżenie** wniesione przez państwo **uważa się za przyjęte** przez inne państwo, jeżeli nie sprzeciwi się ono zastrzeżeniu w ciągu 12 miesięcy od otrzymania notyfikacji o zastrzeżeniu albo od dnia wyrażenia zgody na związanie się traktatem.

Sprzeciw wobec zastrzeżenia do umowy międzynarodowej

- **Dopuszczalne jest zgłoszenie sprzeciwu do zastrzeżenia (art. 20-23 konwencji wiedeńskiej)**

Sprzeciw zwykły - postanowienia, do których zgłoszono zastrzeżenia, a następnie sprzeciw nie mają zastosowania między państwem zgłaszającym zastrzeżenie, a państwem zgłaszającym sprzeciw wobec tego zastrzeżenia;

Sprzeciw kwalifikowany - pomiędzy państwem, które zgłosiło zastrzeżenie, a państwem, które zgłosiło sprzeciw kwalifikowany w stosunku do tego zastrzeżenia, umowa w ogóle nie wchodzi w życie; w rezultacie, mimo że państwa te są stronami tej samej umowy wielostronnej, nie są związane jej postanowieniami w swych stosunkach wzajemnych.

Przestrzeganie umów międzynarodowych

- **Stosowanie** to posługiwanie się przepisami umowy międzynarodowej jako podstawą prawną przez rozmaite instytucje rozstrzygające. Przy stosowaniu bada się:
  - aspekt **czasowy** z włączeniem zasady *lex retro non agit*, chyba że odmienny zamiar strony wynika z traktatu lub został ustalony w inny sposób;
  - **terytorialny** – umowa obowiązuje na terytorium całego państwa (wyłącza się tu tzw. klauzulę kolonialną), chyba że strony postanowią ograniczyć zasięg umowy do fragmentu terytorium;
  - **następstwo traktatów** dotyczących tego samego zagadnienia – rozstrzyga sama umowa , jednakże wobec braku unormowań w tej kwestii stosuje się zasadę *lex posterior derogat legi priori* po konsultacji stron (art. 54 konwencji wiedeńskiej)

Nieważność umowy międzynarodowej (art. 44-53, 65-69 i 71 KWPT)

Przyczyny nieważności formalnej:

- brak zdolności traktatowej,
- brak pełnomocnictw,
- brak kompetencji

Przyczyny nieważności zasadniczej umowy międzynarodowej

-przesłanki nieważności bezwzględnej:

- sprzeczność z *ius cogens*,
- przymus wobec państwa lub wobec przedstawiciela państwa;

-przesłanki nieważności względnej:

- przyczyny o charakterze formalnym:
- przekroczenie kompetencji,
- przekroczenie pełnomocnictw;
- wady oświadczeń woli: błąd, podstęp oraz przekupstwo.

Wygaśnięcie umowy międzynarodowej (art. 44-45, 54, 59-62, 65-68 i 70 KWPT)

Umowa międzynarodowa może wygasnąć wskutek **przyczyn**:

- przewidzianych w umowie:

- upływ czasu (*vide* klauzula prolongacyjna),
- spełnienie się warunku rozwiązującego,
- wypowiedzenie umowy zgodnie z jej warunkami;

- nieprzewidzianych w umowie:

- zgodna wola stron (nawet bez konieczności podawania przyczyny),
- utrata podmiotowości przez jedną ze stron (*vide* sukcesja państw w stosunku do traktatów),
- jednostronne wycofanie się z umowy – jeśli umowa na to pozwala,
- wybuch wojny,
- pogwałcenie umowy przez kontrahenta,
- powstanie sytuacji uniemożliwiającej realizację zobowiązania nie z winy państwa (np. dot. przedmiotu umowy),
- zawarcie późniejszego traktatu dotyczącego tego samego przedmiotu przez wszystkie strony traktatu
- pojawienie się nowej normy *ius cogens* – umowa wygasa w momencie pojawienia się jej,
- *clausula rebus sic stantibus*

Zawieszenie stosowania umowy (art. 44-45, 57-62 , 65-68 i 72 KWPT)

- **Zawieszenie stosowania umowy** zwalnia strony umowy z obowiązku wypełniania jej postanowień we wzajemnych stosunkach w okresie zawieszenia;
- zawieszenie nie wpływa na stosunki prawne ustanowione przez umowę między stronami
- w okresie zawieszenia strony powinny powstrzymać się od działań, które mogą przeszkodzić wznowieniu umowy.
- Przyczyny zawieszenia:
  - naruszeniem umowy przez kontrahenta,
  - niemożność jej wykonania
  - zasadnicza zmiana okoliczności (klauzula *rebus sic stantibus*)
  - zawarcie późniejszego traktatu dotyczącego tego samego przedmiotu przez wszystkie strony traktatu
- Zawieszenie powinno być przewidziane w umowie, innym porozumieniu między stronami lub przynajmniej nie zabronione
- Zawieszenie nie może być sprzeczne z przedmiotem i celem umowy
- W umowach wielostronnych dwie lub więcej stron mogą zawiesić stosowanie umowy między sobą o ile nie utrudni to innym stronom korzystania z praw ani wykonywania obowiązków

Wypowiedzenie umowy międzynarodowej (art. 55-56 KWPT)

- **Wypowiedzenie umowy** odbywa się zazwyczaj na warunkach przewidzianych w niej samej, określającej tryb tego procesu.
- W razie braku **klauzuli wypowiedzenia**, według konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów (art. 56) jest ono **dopuszczalne** tylko wtedy, gdy:
  - można ustalić, że strony zamierzały dopuścić taką możliwość,
  - charakter umowy na to pozwala.
- Jeśli na skutek wypowiedzenia umowy wielostronnej liczba kontrahentów spadnie poniżej liczby niezbędnej do wejścia w życie, umowa nie wygasa, chyba, że jej treść tak stanowi (art. 55 konwencji wiedeńskiej)
- Notyfikacja wypowiedzenia powinna być złożona odpowiednio wcześniej, a w razie braku takiej klauzuli – na 12 miesięcy naprzód

Zwyczaj międzynarodowy – pojęcie i elementy

Zwyczaj - zgodne postępowanie państw tworzące prawo; praktyka jest dowodem istnienia zwyczaju. Dla jego istnienia niezbędne są dwa elementy:

- **zgodna praktyka państw** (element obiektywny),
- **przeświadczenie państw, że praktyka ta tworzy prawo** (łac. *opinio iuris sive necessitatis*, element subiektywny)

Elementy te muszą występować **łącznie**.

Podział norm zwyczajowych

- powszechne, regionalne i partykularne (pomiędzy dwoma lub kilkoma konkretnymi państwami, niezależnie od kryterium geograficznego)
- po raz pierwszy regulujące daną kwestię oraz powstałe w wyniku postępu technicznego
- według etapu procesu kodyfikacji:
  - deklarowane (np. traktat powtarza zwyczaj)
  - konkretyzowane (np. traktat precyzuje zwyczaj),
  - proponowane (np. traktat proponuje zwyczaj).

Sposoby powstania normy zwyczajowej

- poprzez powtarzające się czynności w podobnych sytuacjach z przeświadczeniem tworzenia zwyczaju
- tolerowanie roszczeń innych państw
- orzecznictwo sądowe (efekt procesu dowodowego powiększonego o swobodną ocenę sądu)

Utrata mocy obowiązującej normy zwyczajowej:

- wykształcenia się nowej normy zwyczajowej, kolidującej z dotychczasową
- odstąpienia państw od jej praktykowania (*desuetudo* = odwyknięcie).

Praktyka państw – cechy i formy występowania

Praktyka państw jako element zwyczaju, wyrażająca się w ich postępowaniu państw (działaniu ich organów), musi mieć następujące **cechy**:

- powszechna (w wymiarze globalnym, regionalnym, wielostronnym, a nawet dwustronnym),
- zgodna,
- jednolita
- długotrwała (cecha zależna od częstotliwości występowani danego problemu prawnego, im częstsza praktyka, tym szybciej powstaje zwyczaj),
- nieprzerwana

Praktyka może się wyrażać w następujących formach:

- umowach międzynarodowych,
- oświadczeniach składanych w różnych okolicznościach,
- praktyce dyplomatycznej,
- aktach ustawodawczych mających za przedmiot p.m.p.,
- postępowaniu organów administracyjnych,

Opinio iuris

Przedstawiciel państwa oświadczając, że postępuje w taki sposób, bo tak stanowi prawo, wyraża *opinio iuris* (przeświadczenie o istnieniu normy prawa zwyczajowego), które może występować w następujących formach:

- zawarte w samej praktyce (postępowaniu) państw
- zawarte w oficjalnych oświadczeniach państw
- zawarte w uchwałach organizacji międzynarodowych
- zawarte w treści umów międzynarodowych

Sprzeciw wobec praktyki

- Państwo może się sprzeciwić aktualnie powstającej normie prawa zwyczajowego gdy godzi ona w jego interesy. Sprzeciw taki powinien być wyraźny
- Państwo, które regularnie sprzeciwiają się wykształceniu się wobec niego pewnej normy zwyczajowej określane są w doktrynie prawa międzynarodowe publicznego *persistent objector*
- Wyraźny i nieprzerwany sprzeciw państwa wobec wykształceniu się wobec niemu pewnej normy zwyczajowej sprawia, że norma ta nie może być stosowania wobec tego państwa